

Gemerts Heem

nummer 4 winter 2015

Inhoudsopgave

“Naar de dierenarts” van René Pullens <i>Ad Otten</i>	1
Een klein dorp en de grote oorlog (deel 4 - slot) <i>Alex van Antwerpen</i>	4
Identiteit van Gemert als Brabantse ‘rafelrand’ <i>Ad Otten</i>	14
De Bijzondere Vrijwillige landstorm <i>Hans Kanters</i>	25
Toon de Mikker in d’n optocht <i>Bert Mickers</i>	32
Uit het oud-rechterlijk archief van Gemert <i>Simon van Wetten</i>	34
Kapittelstokjes	
Halloween oftewel Allerheiligenavond <i>Ad Otten</i>	38
De legende van de kaartridder <i>Jan Timmers</i>	39

Omslag

Renée van de Kerkhof Voorzijde: ‘Pearl’ 2014. Tekening uit de serie over theater en dans. Inkttekening met krijt naar aanleiding van prachtige voorstelling ‘Pearl’ van het Scapinoballet.

Achterzijde: ‘Pearl’ 2014. Tekening uit de serie over theater en dans. Inkttekening naar aanleiding van schetsen gemaakt tijdens de voorstelling ‘Pearl’ van het Scapinoballet.

Grafische verzorging

Weemen Drukwerk&Communicatie, Gemert

"Naar de dierenarts" van René Pullens

Ze staan parmantig aan Het Frans Brugske. Pal tegenover de dierenartsenpraktijk van toen. Twee opgroeiende kinderen. In brons. Een jongen met in de armen een haan en een hen, daarnaast een meisje met een lammetje. "Naar de dierenarts" heet de beeldengroep.

Op een plaquette staat als schepper van het kunstwerk "René Pullens 1990" alsook de tekst "Geschonken aan de gemeente Gemert op vrijdag 12 oktober 1990 n.a.v. het 25-jarig bestaan van de dierenartsenpraktijk Gemert 1.7.1989."

Jaap Eikelenboom vertelt over het ontstaan van één van de allereerste praktijken in Nederland, waarin dierenartsen zich associeerden. Harrie van Bommel en Paul van Gulick gingen per 1 juli 1964 samen. In 1969 sloot Jaap aan, twee jaar later Max Nuijens. Daarna volgden de uitbreidingen elkaar snel op, tot – de enorme expansie van de intensieve veehouderij was daaraan debet – maar liefst 13 dierenartsen. Koeien, varkens, kippen, paarden, schapen, geiten, honden, katten, enz.

René Pullens, geboren in 1943 in Waalwijk, kwam in 1968 naar Gemert na zijn aanstelling hier als docent creatieve vakken voor de Levensschool. Hij is in Gemert gebleven maar verwierf daarbuiten in heel Nederland bekendheid als

illustrator van kinderboeken. Elke week tekende hij een strip voor 'Studio', de radio- en tv-gids van de KRO, die niet alleen bij een miljoen lezers elke week onder ogen kwam, maar ook weinig werd overgeslagen. René, maatschappelijk bewogen als hij was, maakte voor 'Gemert' ook (pro Deo) het aansprekende ontwerp voor de krantenkop van De Streek, het onafhankelijke weekblad, dat vanaf begin oktober 1973 dertien jaar achtereen, in een oplage van zo'n 15.000, hier in de regio verscheen, enz. enz. Dat René naast illustratief tekenen ook het verbeelden in het driedimensionale vlak beheerste, laat de beeldengroep "Naar de dierenarts" zien. Gemert

"Naar de dierenarts" oftewel "Geertje en Thijs aan Het Frans Brugske".

En altijd goed uitkijken bij het oversteken (foto's van Adri van Daal, sept. 2015)

kreeg mede door René de naam van een kunstenaarsdorp.

In 2008 werd René getroffen door een beroerte. Hij herstelde. Maar in 2010 was er opnieuw een bloeding en nog één, en weer één. Hij raakte verlamd, verloor zijn spraak maar niet zijn levenslust. René overleed thuis in de zomer van 2013, kort na zijn 70ste verjaardag.

In de afscheidsviering op 27 juli werd op een

heel bijzondere manier teruggekomen op het beeld aan Het Frans Brugske. Ria Nooijen, moeder van de in brons gegoten kinderen, vertelde erover op de preekstoel in de Gemertse Sint-Jan:

"Lieve René,

Wat 'n geluk dat zo'n mooi mens als jij in ons leven kwam. Dat was op die paaszaterdag, 23 jaar geleden. Je had een opdracht voor een beeld bij de dierenartsenpraktijk in Gemert, vanwege een 25-jarig jubileum. En toen je bij ons in Aarle-Rixtel langs kwam, stak ons Geertje net de weg over met een lammetje in haar armen!

Je was meteen geïnspireerd en helemaal enthousiast, daar stond zomaar jouw beeld...

En je vroeg of ze model mocht staan!

Op 1e Paasdag kwam je meteen foto's maken.

En toen je zag dat onze Thijs een tamme haan en kip had, werd het een beeld met 2 kinderen.

En zo werd de kindertijd van Geertje en Thijs in een prachtig beeld neergezet.

Eerst boetseerde je het in rode was, je belde ons op: "komen jullie even kijken? 't Is op een oor na geveld!"

Overweldigend, ontroerend en prachtig mooi was het. Transparant in het licht van de zon, we waren sprakeloos. En zo leerden we ook Lia en jullie kinderen kennen, een pracht gezin.

Het beeld werd in brons gegoten.

En de dag van de onthulling op 't Frans Brugske in Gemert, was een groot feest! Het was een

prachtig kunstwerk geworden, en iedereen was er blij mee, en.... de kinderen mochten het zelf onthullen! Het is een erg mooie en dierbare herinnering die je hun hebt meegegeven."

Ja natuurlijk, het beeld van de dierenvrienden Geertje en Thijs staat er nog steeds. Met de dieren in de arm, uitkijkend voor een veilige oversteek. Treffend in beeld gebracht door Adri van Daal. De dierenkliniek is intussen wat verhuisd. Maar dezelfde weg moet nog steeds worden overgestoken. Naar de op Het Frans Brugske uitkomende Griffier Corstensstraat.

De onthulling op 12 oktober 1990 met Thijs, Geertje en dierenarts Max Nuijens (foto Marian Eikelenboom). Krantenknipsel uit Helmonds Dagblad "Normaal doet de burgemeester zoiets".

Een klein dorp en de grote oorlog (deel4-slot)

De laatste oorlogsjaren, staan bol van de ontberingen. Onze landbouw en industrie zijn voor een belangrijk deel afhankelijk van de aanvoer van grondstoffen uit het buitenland. Deze toevoer komt nagenoeg stil te liggen als gevolg van de oorlogshandelingen.

Met name de onbeperkte duikbootoorlog die de Duitser in het voorjaar van 1917 uitriep (simpel gezegd: vijandelijke schepen, maar vaak ook vaartuigen uit neutrale landen, werden zonder pardon getorpedeerd) maakte het de Nederlandse koopvaardijvloot uitermate moeilijk. Gemert kreunt en steunt: het werk wordt schaars en de kosten van levensonderhoud stijgen onheilspellend. Vanaf 1917 nemen zij met niet minder dan 60% toe.

Án de lééste mèèm

Als je kijkt naar de spreiding van de rijkdom van de Nederlandse boerenfamilie, in 1914, dan moet je constateren dat de boeren op de zandgronden op de laatste plaats komen, ze hangen "án de lééste mèèm". In Gemert een bestaan opbouwen als landbouwer is verre van gemakkelijk. Het boerenbedrijf hier kent een aantal kwetsbare schakels: de schrale grond die niet zonder kunstmest kan, maakt het "teulen" in Gemert zo moeilijk. Hoewel de eigen verbouwde rogge, haver, aardappelen grotendeels aan het vee gevoerd worden, moet er toch krachtvoer

van buiten betrokken worden. Al heel snel bleek hoe wankel de basis van het boerenbestaan hier was. In 1915 verbood de regering het voeren van rogge aan het vee en de aanvoer van kunstmest en krachtvoer houdt gaandeweg de oorlog op. Het boerenbedrijf in ons dorp komt zo in een

Spotprent op de Nederlandse koopvaardij in oorlogstijd. (De Nieuwe Amsterdammer, 17 februari 1917, coll. Alex van Antwerpen)

vicieuze cirkel terecht: varkens en pluimveehouderij gaan ten gronde, de rundveestapel moet worden ingekrompen, maar dat betekent nog minder mest. Aanvankelijk viel het nog mee, de problemen beginnen in 1916. Het land kan niet afdoende bemest worden en dat wreekt zich: de opbrengst van rogge en die van het hoofdproduct aardappelen is maar de helft van andere jaren. Bovendien neemt de burgemeester, op last van de regering, de oogst in beslag. Varkens en kippen moeten geruimd worden vanwege de hoge voederprijzen. In 1917 gaan dagelijks enkele wagonladingen (van de tram) naar de exportslagerijen. Veel boeren moeten wekelijks een koe slachten en de kalveren verdwijnen noodgedwongen naar de worstfabrieken. Dat de prijzen van boter en melk flink stijgen, kan veel boeren geen soelaas bieden. Tot overmaat van ramp werkt de natuur ook nog tegen: de vorst in maand februari van 1917 is uitermate streng. Een groot deel van de ingekuilde aardappelen bevroor en ging verloren. De zomer van hetzelfde jaar is buitengewoon nat, de Aa treedt buiten haar oevers en zet de nodige akkers onder water. In het jaar daarop volgend lijden de gewassen onder nachtvorst en droogte. De gehele boekweitooft gaat verloren.

Kippen in staking

Een Gemertse boer is niet voor één gat te vangen. Hij kan heel creatief omgaan met de ontstane situatie. Geef de regering wat des regerings is, om een bekende Bijbeltekst te parafaseren, werd door onze boeren niet zo nauw genomen. Voorraden werden achtergehouden en voor grof geld verhandeld. De rijkspolitie had er de handen aan vol. In vorige afleveringen hebben we gezien dat molenaars

illegaal rogge malen. Vervolgens bakken bakkers daar, ook tegen de regels, brood van. Het zijn geen incidenten, want met de regelmaat van de klok bericht de Zuidwillemsvaart er over. Noch is het kruimelwerk, immers het gaat de ene keer om een inbeslagname van 20 karren graan, de andere keer betreft het 100.000 kilo veevoederartikelen.¹ Maar ook producten die niet door de overheid gevorderd worden, zoals eieren, gaan voor veel geld in de verkoop op markten in de omliggende steden, met name Helmond. In Gemert zijn zo weinig eieren te verkrijgen, dat de krant veronderstelt dat: "De kippen schijnen hier tot staking besloten te hebben, althans in de winkels of bij de boeren is geen enkel ei meer verkrijgbaar".²

Fabrieken en Ambachten

In Gemert waren in 1914 welgeteld 3 fabrieken, die qua aantal arbeiders iets voorstelden. De textielfabrieken van Raymakers (124 werknemers) en van den Acker (30 werknemers), en de kuiperij van Groeneweg (54 werknemers). Dan waren er wat kleinere bedrijven, die volgens de gemeentelijke normen ook tot de fabrieken werden gerekend, maar die hadden beduidend minder personeel. De bierbrouwer, boekdrukker, het boterfabriek, de houtzagerij en de stoel- en houtdraaijerij hadden elk niet meer dan 3 werknemers. U ziet de industriële revolutie had Gemert nauwelijks bereikt.³ Ambachten waren rijkelijk vertegenwoordigd in Gemert. Sigarenmakers (32), katoenwevers (286, waaronder 102 kinderen in de leeftijd 12-16 jaar) en kuipers (40) vormen verreweg de grootste groepen. De oorlog is nog geen week oud en er dreigt een grote ramp: de sigarenmakers zitten zonder tabak. Gevolg: alle tabaksfabrieken in Gemert

sluiten en een dertigtal mensen zitten zonder werk.⁴ Gelukkig komt de aanvoer weer snel op gang. “De Brabantse tabaksnijverheid draaide tijdens de Eerste Wereldoorlog op volle toeren. Ondanks de oorlogssituatie was er voldoende aanvoer van ruwe tabak van overzee”.⁵ De Gemertse bedrijfjes waren over het algemeen te klein om te kunnen profiteren van de vele orders uit het buitenland. Ze produceerden vrijwel uitsluitend voor de plaatselijke markt. Hoewel gedurende de oorlog een paar sigarenfabriekjes sluiten, blijft het aantal sigarenmakers constant, mede doordat de firma Van der Tak & Co uit Eindhoven/Rotterdam een helpende hand uitsteekt, ze openen een filiaal in de Nieuwstraat.⁶

Arme Wevers

De werkgelegenheid in Gemert aan het begin van de twintigste eeuw rust op twee belangrijke pijlers: landbouw en textiel. We zagen dat de zandboeren het zwaar te verduren hadden. Voor de textielnijverheid is het van hetzelfde laken een pak. Vanaf 1916 stagneerde de aanvoer van grondstoffen. Qua werkgelegenheid zit dan een groot gedeelte van ons dorp in de hoek waar de klappen vallen. Als je dan ook nog bedenkt dat méér dan de helft⁷ van de textielarbeiders, als thuiswerker aan de kost moest zien te komen, dan weet je dat je met een weerloze groep te maken hebt, lage lonen, lange werktijden voor het hele gezin. Dit hoge aantal thuiswerkers is opmerkelijk, maar verklaarbaar. De textielnij-

Jan Smits, bijgenaamd ‘Jan de Wever’, thuiswever vooraan in de Pandelaar.

verheid in Gemert draagt nog volop de sporen van de 19e eeuw. Terwijl landelijk gezien de productie meer en meer in fabrieken plaats gaat vinden, blijft ons dorp achter. In 1914 vinden we hier twee textiel fabrieken: Johan van den Acker, fabrikant in manufacturen en stoombontweverij, met 30 werknemers en een filiaal van J.A. Raymakers en Co, ververij, weverij uit Helmond. In deze laatste fabriek werkten wel 124 mensen, waaronder 37 kinderen in de leeftijd van 12-16 jaar. De benodigde energie werd elektrisch opgewekt, dat was hier ter plaatse, een noviteit in de wereld van stoom. Even heeft het erop geleken dat Gemert de moderne tijd binnenstapt. Het aantal thuiswevers neemt gestaag af. (In 1908 zijn er nog 108). “Als echter in 1910 de machinale weverij van de firma Prinzen haar onderneeming stilligt, komen er een vijftigtal volwassen werknemers(sters) op straat te staan. De oude “stiel” van thuiswever wordt dan noodgedwongen weer opgenomen”.⁸ Hoe broos het bestaan van de thuiswever is in deze oorlogsjaren blijkt uit de cijfers: het aantal fabrieksarbeiders loopt terug met zo’n 30%, terwijl de daling van de thuiswerkers ruim het dubbele is.⁹ De fabrieken proberen de klappen op te vangen door minder dagen per week te werken of zelfs tijdelijk te sluiten. De firma Raymakers legde in 1915 bijna een half jaar haar productie stil.

In Gemert kan niets zonder ruzie

De overheid was al meteen in de augustusmaand van 1914, bang dat de werkloosheid buitenproportioneel kon gaan stijgen en dat zodoende duizenden mensen aan de bedelstaf zouden geraken. Er bestonden in Nederland immers, op werklozenkassen bij enkele vakbonden na geen financiële voorzieningen. Mensen

zonder werk waren in de meeste plaatsen aangewezen op de armenzorg, hetgeen neerkwam op burgerlijke dan wel kerkelijke liefdadigheid.¹⁰ Eén week na het uitbreken van de oorlog roept Minister Treub, van Financiën, het Koninklijk Nationaal Steuncomité in het leven. Het doel: werklozen ondersteuning bieden in de vorm van uitkeringen, voedsel of kleding. Het was niet de bedoeling dat de hulpverlening bekostigd werd met belastinggelden. De inkomsten van het Comité bestaan voornamelijk uit giften. Koningin Wilhelmina en enkele grote bedrijven doneren gul. De belangrijkste taak van het Comité was echter het aanmoedigen van de gemeentes om een plaatselijk comité op te richten. Er komt veel respons uit het land en al snel zijn er ruim 500 plaatselijke initiatieven. Gemert bleef natuurlijk niet achter. Medio augustus ziet het “comité ter ondersteuning van werklozen tijdens den oorlogstoestand” het levenslicht. Th. Prinzen is de voorzitter, P. Bijvoet, secretaris en H. van Abeelen beheert de penningen. Hij kan al snel een eerste gift verwelkomen. “Naar wij vernemen heeft ons R.K. Kerkbestuur besloten, dat comité met de vorstelijke gift van duizend gulden te ondersteunen en heeft het reeds de som van vijfhonderd gulden in de kas der vereniging gestort. Waar zo flink wordt voorgegaan, zullen anderen wel volgen”.¹¹ De krant getuigt met deze laatste zin niet echt van een realistische kijk op de (werklozen)zaak. Met vijfhonderd gulden kon je ook in die tijd geen potten breken, zeker als je bedenkt dat een uitkering minimaal 2 à 3 gulden per week was. Bovendien zouden er niet veel volgen, want al in mei 1915 staat het comité op het punt om zich, wegens gebrek aan middelen, op te heffen. Dit gaat burgemeester Buskens te ver. Op vrijdag 30 april neemt hij

De brouwersfamilie Bijvoet. Pieter, secretaris van het 'Comité ter ondersteuning van werklozen', staat derde van links. (Fotocoll. Gemeentearchief 1_158).

het woord in de raadsvergadering. Buskens is bezorgd, hij heeft vernomen dat het Comité tot "steun van werkloosheid" (sic) zich ontbonden heeft. In deze tijd kan een dergelijk comité niet gemist worden, betoogt hij, daar de werkloosheid in de gemeente nog groter wordt door het stopzetten van enkele fabrieken. Hij vindt dat hij als hoofd van de gemeente verplicht is bijstand te verlenen. Daartoe heeft hij al overleg gehad met de "Inspecteur van den Arbeid" en afgesproken de raad voor te stellen een bedrag uit de gemeentekas beschikbaar te stellen. Om de raad voor zijn voorstel te winnen, doet hij er nog een toezegging bij: het Nationaal Comité zal mogelijk ook steun verlenen. "Ook de Zeer Eerwaarde Heer Deken", zo speelt de burgemeester

zijn laatste troef uit, "heeft in uitzicht gesteld van den Bisschop nog een bedrag van 500 gulden te vragen, om dit aan een nieuw op te richten Steuncomité te geven". Deze geste moet de raad wel over de streep trekken. De heer Biemans vraagt het woord. Hij meent te weten waarom het steuncomité het bijltje erbij neergooit. Deken Van Beek, is de grote schuldige, want hij heeft 1000 gulden beloofd bij te dragen, terwijl hij nu maar 500 heeft gegeven. Dat is tegen het zere been van de heer Prinzen, raadslid en voorzitter van het comité, waar het nu allemaal over gaat. Hij betwijfelt dat de deken ooit 1000 gulden zou hebben beloofd. Om vervolgens, doodgemoedereerd, te melden waarom de deken de tweede 500 gulden niet heeft uitbe-

Pastoor-deken Petrus van Beek, pastoor in Gemert sinds 1880, ging in juni 1915 met eervol ontslag. Hij overleed nog hetzelfde jaar in zijn geboorteplaats Zevenbergen op 20 december 1915.

vindt: “dat wanneer de Deken niet zo geheimzinnig was geweest en ervoor was durven uitkomen op welke wijze het besluit der Kerkvergadering was uitgevoerd er veel

taald. De secretaris van het comité is de dader. Want: “.... Is in één der vergaderingen van het steuncomité de Deken beleedigd geworden door den heer Bijvoet, die hem vroeg te laten kijken wat hij, den Deken, aan den Bisschop had geschreven, daar hij wel niet gunstig zou hebben geadviseerd. Dientengevolge heeft de Deken zich teruggetrokken en is de heer Bijvoet eigenlijk de schuld dat de tweede 500 gulden niet zijn uitbetaald”. De tweespalt in het comité is duidelijk, Pieter Bijvoet staat niet bekend als een grote vriend van de deken. De vergadering raakt redelijk verhit en de aandacht is verlegd naar de deken. Martinus Colen heeft van een lid van de Kerkvergadering gehoord dat er wel degelijk is besloten 1000 gulden te schenken. En hij stelt dan ook dat de deken zich hieraan moet houden. En mocht de deken beledigd zijn, dan moet hij de arme mensen niet de dupe laten worden van zijn persoonlijke gevoelens. Ook raadslid Henri Corstens legt de schuld bij de deken. Hij

onaangenaamheden vermeden zouden zijn”. Burgemeester Buskens ziet de discussie helemaal de verkeerde kant op gaan en herhaalt nog maar eens: “we staan nu voor het feit dat er hulp moet komen en de gemeente is op de eerste plaats aangewezen haar hulpbehoevende bevolking te helpen”. Hij voegt er nog aan toe: “ik sta als hoofd van de gemeente voor mijn plicht en met het al of niet geven door de kerk heb ik niets te maken”. Hij wil het voorstel voor het verlenen van 250 gulden subsidie voor het oude comité, als dat blijft bestaan, dan wel doorgeven aan een nieuw op te richten comité. De raadsleden die in de voorafgaande discussie kritiek hadden geuit op de deken, wilden een voorwaarde verbinden aan het verlenen van de subsidie, de kerk moest ook over de brug komen met de beloofde 500 gulden. Dit voorstel lijkt het te gaan halen, maar de stem van de burgemeester geeft de doorslag. Met 6 tegen 5 stemmen wordt de motie verworpen. Dan besluit de raad unaniem

een onvoorwaardelijke gift van 250 gulden te doen.¹² Het comité blijft bestaan. Maar een jaar later wordt het werk alsnog gestaakt.¹³ Van de 500 gulden van het kerkbestuur is niets meer vernomen.

Belgische onderkruipers

Stoomhoutzagerij, Machinale Kuiperij en Kistenfabriek van J.B. Groeneweg & Zonen profiteerde aanvankelijk van de oorlogssituatie. De

De kuiperij Groeneweg aan het Binderseind blijft tot in de Tweede Wereldoorlog in bedrijf. Pas in 1968 worden de laatste restanten van de fabriek van Groeneweg gesloopt. Het indrukwekkende vliegwielt van de stoommachine diende kort tevoren nog als achtergrond voor een promotiefoto van de Gemertse beatgroep Slovenly. Op de foto, vlnr: Ronny Bello, Peter de Wild, Harry van den Hout, Joop van den Berg, Henk Jansen.

heersende metaalschaarste kwam de fabriek goed van pas, ze kon haar houten gebruiksvoorwerpen goed slijten. Een staking, die in het voorjaar van 1916 uitbrak, dreigde roet in het eten te gooien. Groeneweg, een verklaard tegenstander van arbeidersorganisaties, kon het moeilijk verkroppen dat het overgrote deel van zijn arbeiders zich had aangesloten bij de R.K. Houtbewerdersbond “St Joseph”. Als eind maart enkele arbeiders ontslagen worden slaat de vlam in de pan. Over het waarom deze mensen op straat zijn gezet lopen de meningen uiteen: pesterijen van de kant van de baas, zeggen de stakers. Werkweigering, zegt Groeneweg. Hoe dan ook, de komende 25 weken staan de beide partijen onverzoenlijk tegenover elkaar. Het conflict zit muurvast, de oprichting van een eigen kuiperij van de R.K. Houtbewerdersbond kan slechts uitweg bieden.¹⁴ Gemert beleeft een roerig half jaar: 45 arbeiders hebben het werk neergelegd, de stakers en de werkwilligen staan grimmig tegenover elkaar. Vechtpartijen, ruiten die worden ingegooid, de politie heeft er zijn handen vol aan. Al snel na het uitbreken van het conflict, bedenkt Groeneweg een plan om zijn fabriek draaiende te houden. De oorlog steekt hem, ironisch genoeg, een helpende hand toe. Het vluchtoord in Uden herbergt voldoende Belgische vakmensen, en daaronder zijn ook kisten- en kuipenmakers. Een uitgelezen kans. De Belgen zijn blij dat ze een paar gulden kunnen verdienen, en Groeneweg is met dit personeel waarschijnlijk nog goedkoper uit ook.¹⁵ Toentertijd was het niet ongebruikelijk dat bedrijven een beroep deden op Belgische vluchtelingen. De Belgen mochten buiten het vluchtoord werken. Als ze de belangen van Nederlandse arbeiders niet schaden krijgen ze toestemming van de

leiding. De regeringscommissaris J. Wilhelm is de hoogste leidinggevende in Uden. Hij is niet op de hoogte van het feit dat er, eind mei een dertiental Belgen uit zijn oord werkzaam zijn bij Groeneweg in Gemert. Hij moet dit vernemen van de hoofdadviser van de houtbewerkerbond St. Joseph, kapelaan Geurts uit Woensel, die er alles aan doet om zijn tegenstrever in het conflict, Groeneweg, in het diskrediet te brengen. Deze Belgen werken dus zonder de vereiste toestemming, sterker nog, J. Wilhelm stelt dat hij in een persoonlijk gesprek de heer Groeneweg heeft meegedeeld, dat het in loondienst nemen van in zijn vluchtoord gehuisveste Belgen in strijd is met de voorschriften. Ferme taal, maar het moge duidelijk zijn, dat de leiding in Uden niet in de gaten heeft (en dat gedurende de hele looptijd van de staking) waar een deel van de bewoners de hele week uithangt.¹⁶ De Belgen zijn namelijk in de kost in Gemert bij Bert van Berlo. Bij dit kosthuis gaan de ruiten meer dan eens aan diggelen, je herbergt geen Belgische onderkruipers is het gevoel bij veel Gemertenaren. In de Zuidwillemsvaart worden de Belgen trouwens consequent zo betiteld. De krant schuwt stemmingmakerij niet: "De luidjes hebben hier sedert een paar dagen ook een kosthuis gevonden, zoodat ze blijkbaar voornemens zijn hier te blijven. Mogelijk komen ze zich hier wel vestigen met vrouw en kinderen".¹⁷ In feite verbleven de Belgen in het weekeind in het vluchtoord in Uden. De hospes, van Berlo, is de deining, begin september beu en zet de Belgen op straat. Een schuur van de firma Groeneweg wordt dan hun nieuwe verblijfplaats. Medio september komt er een einde aan het conflict, de kuiperij "St Joseph", opent haar deuren in de Molenstraat. Niet voor lang want de hele

bedrijfstak zakt ineen. Het arbeidersbestand van Groeneweg wordt gehalveerd.¹⁸

Gemert exporteert naar Duitsland

De oorlogstoestand bracht ons ook nieuwe werkgelegenheid. Het gebrek aan grondstoffen maakte veel bierbrouwers inventief. Ze ontdekten dat een brouwerij redelijk eenvoudig om te bouwen is tot een groentedrogerij. Vanaf 1916 zie je in heel Nederland een explosieve stijging van deze, zeer winstgevende nering, want Duitsland en zijn leger snakt naar voedsel. In Gemert drogen in dit jaar 73 mensen groenten, de helft doet dat in de fabriek van Wed. C.L. Swinkels & Zn. Deze bierbrouwerij gelegen aan het (huidige) Ridderplein, werd aangepast, er werd zelfs een 18 pk petroleummotor geïnstalleerd. Het eerste jaar is meteen het topjaar, want in de loop van het volgend jaar, valt de lucratieve Duitse markt weg.¹⁹ Het gevolg was dat er op het einde van de oorlog nog slechts 9 mensen emplooi vonden, waarvan 4 bij Swinkels.²⁰

Hoe de metselaar uit Gemert verdween

De bouw had het uitermate moeilijk, met name de particuliere sector stortte helemaal in. Bouwmaterialen waren zo goed als niet aan te komen. De nieuwbakken pastoor Poell (vanaf juli 1915 is hij in Gemert) moet zijn plannen voor sociale woningbouw op een laag pitje zetten.²¹ Voor de Gemertse metselaars waren de laatste oorlogsjaren rampzalig. Waren er in 1914 en 1915 nog 16 mensen als zodanig werkzaam, daarna verdwenen ze geheel uit de statistieken.²²

Donkere Tijden

Het waren letterlijk en figuurlijk donkere tijden voor Gemert. In heel Gemert is geen enkele

vorm van openbare verlichting te vinden. De gemeente stond weliswaar vol ijzeren palen, maar de elektrische lampen ontbreken. Het dorp is, op een enkel bedrijf na, nog steeds stroomloos. Als in de laatste oorlogsjaren de levering van petroleum met enige regelmaat wordt stopgezet en kolen voor de gasfabriek vaak ontbreken, is het er dan ook aardedonker. De gemeentelijke jaarverslagen zijn ook donker van toon: “de toestand der behoeftigen klasse is in verband met de tijdsomstandigheden niet rooskleurig. Wel wordt zooveel mogelijk getracht door Burgerlijk Armbestuur, St. Vincentusveeeniging en St.

Elisabethvereniging om in de grootste behoeften te voorzien, maar het gebrek aan voedingsmiddelen is niet te ondervangen”. Als reden van deze achteruitgang noemt men: “werkloosheid in verschillende bedrijven en de enorme duurte der eerste en noodzakelijke behoeften”.²³ Het verslag van het laatste oorlogsjaar is helemaal in mineur. De gemeente geeft aan dat men er nog maar gedeeltelijk in slaagt om in de grootste behoeften te voorzien, omdat de prijzen blijven stijgen en de werkloosheid in bijna alle bedrijven heeft toegeslagen.²⁴

Huidig beeld van de woningen in de Oudestraat, gebouwd in opdracht van de woningbouwvereniging “Uit Noodzaak”. De plannen daartoe dateren uit het begin van de Eerste Wereldoorlog, maar de woningen komen pas gereed in mei 1921. In 1993 zijn de woningen grondig gerenoveerd zoals de herdenkingsstenen (Oudestraat 21) laten zien.

Noten

1. D1. Zuidwillemsvaart (ZWW), 6 maart 1917.
2. ZWW, 7 september 1918.
3. In het gemeentelijk jaarverslag wordt de definitie gehanteerd: "Fabrieken zijn inrichtingen waarin 20 of meer arbeiders werkzaam zijn: benevens die met een getal van minder dan 20 arbeiders, indien daarin van mechanische beweegkracht: stoom, water, gas enz wordt gebruik gemaakt; Alle andere zijn Ambachten."
4. Men spreekt over sigarenfabrieken, volgens de definitie die de gemeente hanteert, is dit niet juist, omdat er geen sprake was van mechanisatie.
5. HFJM van den Eerenbeemt (ed.), Geschiedenis van Noord-Brabant, dl 2 emancipatie en industrialisering 1890-1945, Amsterdam/Meppel 1996, p. 204.
6. Aantal sigarenmakers ligt in de oorlogsjaren rond de 30, met een uitschieter van 45 in 1917
7. 65% van de groep
8. Ad Otten, Verdiensten in de thuisweverij in 1892, in; Aan de arbeid, busselke 12, (1989), p.5.
9. In 1914 zijn er 154 fabrieksarbeiders, in 1918 nog 95. Thuiswerkers gaan in deze periode van 285 naar 107. (Bron jaarverslagen Gemeente Gemert)
10. Medio 1917 treedt Gemert toe tot het Werkloosheidsbesluit: niet-georganiseerde arbeiders kunnen zich dan aansluiten bij de gemeentelijke werklozenkas. Rijk en gemeente delen de kosten.
11. ZWW 12 september 1914.
12. Gebaseerd op notulen raadsvergadering 30 april 1915.
13. Jaarverslag 1916, gemeente Gemert.
14. De staking bij Groeneweg wordt door Anny vd Kimmenade-Beekmans beschreven in Gemerts Heem [GH2001-01] en door Rob de Haas: "De Peperbus herleeft" (GH2005-01).
15. Werk in het vluchtoord werd beloond met een eigen betaalmiddel: punten, enkel te besteden in de winkel van het oord. Dit om te voorkomen dat vluchtelingen hun geld uitgaven aan nutteloze zaken, lees: drank.
16. Ook na de staking werken er nog Belgen bij Groeneweg. (ZWW 10 mei 1917).
17. ZWW 19 april 1916.
18. 1915: 66; 1918: 33. Jaarverslagen Gemeente Gemert.
19. Onder Amerikaanse druk staakt Nederland uitvoer van levensmiddelen met name t.b.v. het Duitse leger.
20. Zie ook: Ad Otten: "Groentedorgerijen voor export naar Duitsland in '14/'18". GH1986-2.
21. "Uit Noodzaak" kan pas in 1921 de woningen aan de Oudestraat 21 tm 39 inzegenen.
22. Jaarverslagen gemeente Gemert.
23. Jaarverslag 1917, gemeente Gemert.
24. Jaarverslag 1918, gemeente Gemert.

Identiteit van Gemert als Brabantse 'rafelrand'

(Lezing op de 'Dag van de Brabantse volkscultuur' - Gemert, 21 nov. 2015)¹

Iedereen heeft wel 'ns gehoord dat in de 17de en 18de eeuw in deze uithoek van Noord-Brabant alle criminelen die de grond in de Republiek van de Zeven Provinciën te heet onder de voeten werd, zich hier vestigen.

Tegen 1800 telt Gemert zo'n 4000 inwoners. Bijna zoveel als Helmond en Eindhoven samen. Dat die van Gemert overwegend criminelen zouden zijn geweest is natuurlijk klets. Dát lijkt echter wel het beeld dat bij iedereen is blijven hangen. Kletspraat doet 't vaak heel goed. Ook dát is historisch!

Waar die *historische klets* vandaan komt? Wel, meteen na onze grote nationale victorie, de Vrede van Munster (1648), einde Tachtigjarige Oorlog, worden alle katholieke kerken op Haags bevel gevorderd en ter beschikking gesteld van de enige ware christelijke religie, de gereformeerde. De openlijke beleving van de katholieke godsdienst wordt 'meepesant' verboden en crimineel verklaard. Het desondanks katholiek blijvende Brabant wordt vervolgens geconfronteerd met de *politieke reformatie*, dat betekent dat geen enkele katholiek nog een openbaar ambt mag uitoefenen...

Gemert, neutraal gebleven in de Oorlog, en als soeverein gebied van de Duitse Orde erkend door alle strijdende partijen, wordt in de euforie

van de op handen Staatse overwinning nu ook door de Staten ingepikt. Dat wil zeggen, de door de Duitse Orde afgezette Commandeur van Gemert laat zich met de ruitery van het Staats Garnizoen uit Grave in zijn vroegere Commanderie herstellen. Nu niet als stadhouder van de Duitse Orde maar als zetbaas van de Republiek, terwijl ze daar op dat moment in Den Haag nog niet eens iets van afweten, maar dat vervolgens wel accorderen. Ook in Gemert wordt dan beslag gelegd op het rk kerk- en kloosterbezit ten behoeve van de gereformeerden. Priesters en kloosterlingen de laan uitgestuurd en in plaats daarvan 'nen dominee hiernaartoe gedirigeerd. Natuurlijk laten de Gemertenaren en de Duitse Orde dat niet zomaar gebeuren, maar wat moet je? Protesteren in Den Haag dus. Er komt een commissie van onderzoek. En nog één, en nog één. Pas na veertien jaar traineren van elk onderzoek, wordt de soevereiniteit van Gemert alsnog erkend, niet omdat een commissie van onderzoek dat voor iedereen duidelijk maakt, maar omdat de Duitse keizer en alle keurvorsten van het Duitse Rijk achter de eisen van de Duitse Orde zijn gaan staan. Dáárvóór zwicht Den Haag. Onder voorwaarden. Zo moet in Gemert de ware gereformeerde christelijke religie naast de rooms-katholieke er in alle vrijheid blijven worden uitgeoefend, waardoor een bijna unieke situatie van godsdienstvrijheid in de Nederlanden wordt gecreëerd. Nóg curieuzer is, dat de katholieke commandeur van Gemert, de dominee én de gereformeerde schoolmeester mag benoemen.

Republiek der Verenigde Nederlanden 1648-1795. De witte vlekken op de kaart in Oost-Brabant zijn de Commanjerij Gemert, Land van Ravenstein, Graafschap Megen en de Baronie van Boxmeer.

De Gereformeerde Kerk van Gemert (Piet Kuppens naar Valentijn Klotz d.d. 27.12.1675).

Vanaf 1662 bloeit het onder Gemert vallende bedevaartsoord Handel weer helemaal op. De ene processie na de andere komt hiernaartoe, want hier kun je nog als vanouds het katholieke geloof beleven. Hier vestigen zich ook verschillende pastoors van Brabantse plaatsen om vanuit hier in vrijheid voor hun parochies te kunnen werken. De intussen allemaal gereformeerde gemeentebesturen van het Generaliteitsland Brabant reageren hoogst verontwaardigd op het akkoord tussen Gemert en Den Haag en schrijven de ene brief na de andere naar de Hoogmogenden in Den Haag 'dat hun hele gereformeerde missie zo gedoemd is te mislukken, en wanneer er nu eindelijk eens wordt opgetreden tegen dat criminele Roomse gedoe in Gemert, enz. enz.' Maar Den Haag kon daartoe niet be-

sluiten omdat dat niet overeenstemt, met wat is overeengekomen met de zoveel grotere buitenlandse machten... Daarom mogen die 'criminele' katholieken naar Gemert op bedevaart blijven gaan. Naar het Lieve Vrouwke van Handel, ook pelgrimeren naar de relikwie van het heilig Bloed in Boxmeer, of naar de wonderbare crucifix in Uden in het vrije Land van Ravenstein, want dat 'Land(je)', alsook Megen en Boxmeer zijn officieel lenen van Brussels Brabant en vallen ook niet onder Den Haag. Deze vrije landjes hebben bovendien zō'n hoge Duitse adel als leenmannen dat die zich aan Brussel nauwelijks iets gelegen laten liggen en zich hier net zo soeverein gedragen als de Duitse Orde dat in Gemert met réchte doet. Om kort te gaan, in gereformeerde kring krijgt deze hele uithoek van 'Brabant' een criminele klank, al denkt men daar in katholieke kring heel anders over. Gemert en Ravenstein willen intussen toch iets doen aan die naam van misdaadstaatjes. In 1685 komt het met Den Bosch en Den Haag tot een uitleveringsverdrag voor misdadigers. Voor elke crimineel die wordt uitgeleverd beuren Gemert danwel Ravenstein 50 gulden. Maar de criminele naam blijft. Daarvoor is misschien wel medeverantwoordelijk dat in goed-katholieke kring het gezegde inburgert van "tis krimmeneel" in de betekenis van "tis skon" en "tis geweldig". 'Skon' en 'geweldig'. Tot in de herfst van 1794 de Fransen komen. Gemert wordt bezet en alle ordebezit ingepalmd. Dat is oorlogsrecht, zeggen ze. Voor deze bezetting - Fransen noemen het bevrijding - moeten de gemeentenaren van Gemert nog flink betalen, oknogok oknog. Als aan die betalingen is voldaan, verkopen de Fransen voor 6 miljoen francs, Gemert, Land van Ravenstein, Graafschap Megen, Baronie

van Boxmeer en nog wat kleinere autonome entiteiten in dezen hoek van wat we nu kennen als Noord-Brabant, aan de Bataafse Republiek. Dat is op 5 januari 1800. Drie jaar later accorderen de Fransen bij ene Vrede van Regensburg dat zij de Duitse Orde voor het verlies van hun 'Vorstendom Gemert' schadeloos zullen stellen. En in 1805 lijkt het er euforisch op, dat Gemert als soeverein vorstendom van de Duitse Orde echt hersteld gaat worden in haar rechten. De Minister van Financien van de Bataafse Republiek, baron Jan Arend de Vos van Steenwijk (tevens Duitsers commandeur van Middelburg), is al akkoord. Wordt Gemert opgenomen in het rijtje Andorra, Liechtenstein, San Marino...? Nee! De Bataafse Republiek wordt ineens opgeheven en een Koninkrijk Holland in de steigers gezet. Minister De Vos van Steenwijk kan inpakken en Gemert wordt nu deel van het Departement Brabant in het Koninkrijk Holland. Volgens nieuwe democratische beginselen moet voor een katholiek departement een katholieke commissaris (= landdrost) van de koning worden benoemd. Brabant heeft maar weinig kandidaten met bestuurservaring. Vanwege de na de Vrede van Munster ingevoerde Politieke Reformatie mochten katholieken hier immers geen ambten bekleden. Het is dan best opvallend hoeveel er in de Franse Tijd een beroep moet worden gedaan op personen-met-bestuurservaring uit de Oost-Brabantse 'rafelranden'. Opmerkelijk is ook dat vanaf de Franse inval de in Gemert op papier verguisde leden van de oude orde, met slechts een korte onderbreking, voor het merendeel gewoon zijn aangebleven. Zo komt hier de nieuw benoemde drossard Ecrevisse ook gewoon uit die oude 'club'. En advocaat mr. Paulus de la Court, zoon van de oud-drossard, is van het

begin van de Bataafse Tijd één van de Brabantse volksvertegenwoordigers in Den Haag. En hij is het die in 1806 wordt aangesteld als landdrost van Brabant onder Koning Lodewijk Napoleon. De la Court is algemeen gezien als Brabants emancipator van formaat. Het Noord-Brabants Museum koestert een prachtig portret van hem als 'de **eerste** commissaris van de koning van het nieuwe gewest Brabant...'

In 1809 wordt de Duitse Orde in alle Franse en Rijnlandse gebieden opgeheven. Daarmee is men meteen verlost van al die claims en dat gezeur over rechten van oude machthebbers. Veel Ordebezit is al verkocht. Het kasteel van Gemert waarvan de bevelhebber van de Franse troepen in Zuid-Nederland, maarschalk Nicolas Oudinot, het vruchtgebruik kreeg, wordt in 1813, nog net voor de terugtocht van de Fransen, geveild ten behoeve van de Franse Staatskas in Parijs. Eigenaar wordt rijksontvanger Van Riemsdijk uit Maastricht, die het kasteel, voor een periode van ruim 50 jaar, zal exploiteren als een bedrijvenhotel. Voor de burgemeester, de notaris en de gemeente-ontvanger heeft hij daar ook nog wel 'n appartement...

In 1811 wordt in Gemert begonnen aan het kadaster. De gemene Peelgronden, die de Duitse Orde zo'n 500 jaar verpachtte aan de inwoners van Gemert worden niet zoals gemene gronden in andere gemeenten op naam van de gemeente gesteld als een soort van gemeentelijk startkapitaal, maar hier komen die gronden, op naam van de Franse Domeinen. Na 1813, Nederlandse Domeinen. Oorlogsbuit. Zo wordt Gemert één der armste gemeenten van het land. Pas na zestig jaar procederen tegen "Den Haag" over

deze onrechtmatigheid, wordt de gemeente in het gelijk gesteld. Vijfzdesde wordt op naam van de gemeente gesteld. Maar eenzesde te weinig. Over wat dat allemaal gekost heeft wordt met geen woord gerept. Het overige ordebezit, in de Franse Tijd aangewend tot profijt van de Franse bezetting, is dan al lang aan particulieren verkocht ten behoeve van de Nederlandse Staat. Daar is geen flikker meer aan te doen. Het inwonertal van Gemert is dan al flink gezakt...

Desalniettemin zijn er uit die periode toch een aantal zaken te melden waarin Gemert de provincie Noord-Brabant is voorgegaan (haha). Op de uit 1587 daterende Latijnse School start in 1828 het eerste Nederlandse rk Doofstommen-instituut, dat in 1840 verhuist naar St.-Michiels-gestel en daar nog steeds bestaat.

Uit 1828 dateert de ingebruikname van een stoommachine in een spinfabriek. Het is de tweede in de provincie.

In 1831 wordt pastoor Den Dubbelden, zoon van de chirurgijn in Gemert, apostolisch vicaris van Den Bosch, zegmaar bisschop. Het bis-

dom blijft hij gecombineerd met zijn pastoraat van Gemert nog drie jaar besturen vanuit de Gemertse pastorie, een *skon* rijksmonument dat wij in rondleidingen door het dorp aanwijzen als het bisschoppelijk paleis.

In 1837 opent Frederic Campbell op Gemerts kasteel een weefschool naar het voorbeeld van die van Thomas Ainsworth in Twente. In een paar jaar tijds worden nagenoeg alle weefgetouwen in de Meerij voorzien van 'Gemertse' weefladen-met-schietspoel, waarmee men dubbel zo breed, dubbel zo snel en kwalitatief veel en veel beter kan weven.

Van 1847 dateert het Manifest van Karl Marx en Friedrich Engels. Een jaar later breken overal in Europa revoluties uit. In Nederland wordt dat voorkomen door een grondwet waarbij Koning Willem II zijn absolute macht inlevert. Maar... met *vastelaovend* 1849 komt het in Gemert toch nog tot een weversoproer. Bij ons strijdliezenkoor Zwaovel & Salapeter zingen wij nou nóg van "*Gin brood, gin melk, ochgottegottegot*". Er komen honderd marechaussees uit Den Bosch om op te treden tegen de revolutie-onairen van Gemert. Nog hetzelfde jaar besluit de van Gemert geboortige Anton Borret, dan commissaris van de koning in Noord-Brabant, tot de permanente vestiging in Gemert van een Marechausseebrigade om "*het uit het Pruisische overwaaiende communismus hier blijvend de kop in te drukken*". De brigade blijft hier tot 1925. Hun wapen 'je maintiendrai' hangt nog aan de kazerne in het Binderseind.

De oude pastorie van Gemert was van 1831-1834 ook 'bisschoppelijk paleis'. (foto AO 2009)

Tot 1925 was in dit pand aan het Binderseind een brigade van de Koninklijke Marechaussee gevestigd.

In de nasleep van het weversoproer wordt het duidelijk dat Gemert zonder kanaal of spoor zich nooit zal kunnen ontwikkelen tot een industrie-kern van betekenis. In 1839 zijn bij de provincie plannen ingediend voor een kanaalaansluiting en haven tegenover het kasteel. Plannen gespon-sord en gestimuleerd door 'Van Riemsdijk van Gemert' die tot zijn dood toe, de hoop blijft koesteren dat zijn kasteel in het centrum van het dorp zich toch nog zal ontwikkelen tot een echte fabriek. Zijn kleindochter, getrouwd met de vermogende nieuwe rijksontvanger Scheidius,

laat na zijn dood, het kasteel in oude luister herstellen. Haar man, het dan enige protestante gezinshoofd in Gemert wordt unaniem door de verder volledig katholieke gemeenteraad gevraagd, of hij met al zijn contacten in het land, niet wethouder van Gemert zou willen worden. De achterliggende bedoeling is de verwezenlij-king van een spoorlijn van Helmond via Gemert naar Nijmegen. Maar daarvoor heeft hij echt geen tijd. Wel neemt Scheidius het initiatief tot de oprichting van een boerencoöperatie. In 1875! Voor het dagelijks bestuur mobiliseert hij

De op Schoorswinkel tegenover de kasteelpoort geplande haven op een plankaart uit 1839 (bron: GAG)

als voorzitter zijn rentmeester in Gemert en als penningmeester d'n hoevenaar van wat we nu kennen als het boerenbondsmuseum. Cornelis van den Elsen. De vader van de in de abdij te Heeswijk ingetreden Gerlacus van den Elsen, die

we spoedig zullen leren kennen als d'n boerenapostel. In 1896 staat deze witheer aan de wieg van de NCB, en de Boerenleenbank (Rabobank). De dan 21 jaar oude coöperatie in Gemert stapt in zijn geheel over naar deze 'coöperatie van de toekomst'. Gemert zal tot vandaag-de-dag iets blijven hebben met coöperaties.

1910. Terwijl Teilhard de Chardin, uitvinder van 'God is de toekomst', verblijft op Gemerts kasteel, schakelt de ontginning van de Peel in Gemert naar de hoogste versnelling. Met 'n stoomploeg – was dit al ergens vertoond in het land? – worden vele honderden hectaren omgeploegd en de eerste steen gelegd van Hoeve De Dompt met twaalf daarbij horende werkmanswoningen. 15 Jaar later komt daarbij 'n houten kerkje, overgebleven van het priesterkoor van het in WO-I voor 5000 Belgische vluchtelingen gebouwde kamp in de Udense Peel. Het naar d'n boerenapostel genoemde (Van den) Elsendorp is nu geboren.

In 1914, 'n paar maanden na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, biedt het Gemerts parochiebestuur het patronaatsgebouw voor de huisvesting van het uit Leuven door de Duitsers weggebombardeerde grootseminarie van de Congregatie van de H.Geest, pioniers van de missionering in Afrika. Zo'n 700 van hen 'rusten' nu op het kerkhof in het kasteelpark. De Eerste en de Tweede Wereldoorlog sla ik verder over. Dat is een verhaal apart. Ik neem de draad pas weer op bij de vluchtelingen uit

Hoeve De Dompt ook bekend als de Annahoeve, januari 2010 (foto ao).

Stoomploeg aan het werk in de Gemertse Peel anno 1912.

Nederlands-Indië. In oktober 1950 neemt de gemeenteraad van Gemert een unaniem besluit tot opvang van 240 Nederlands-Indische gezinnen. Dat is exact het aantal woningzoekenden in de gemeente. De regering heeft toegezegd dat voor de opvang van elk repatriantengezin er ook een woning voor de eigen bevolking mag worden gebouwd. En dat is niet onbelangrijk in de naoorlogse periode van wederopbouw waarin de woningbouw strikt is gecontingenteerd. Den Haag vindt de naar schatting 1200 à 1500 repatrianten uit Indië op circa 9000 inwoners van de gemeente Gemert onverantwoord. Er mogen maar 120 gezinnen komen.... Maar hoe-dan-ook Gemert krijgt kleur en levert bovendien een nog steeds aansprekend voorbeeld van integratie. Elk repatriantengezin krijgt een Gemerts buurgesin. Boerenkool met sambal.

En... ik noemde het al. Gemert heeft iets met

coöperaties. In 1964 start hier misschien wel de allereerste dierenartsengroepspraktijk van het land. De gigantische expansie van het agrarisch bedrijf wordt hier voorvoeld. De coöperatie van dierenartsen slaat aan bij de huisartsen. Tien jaar later staat ook die hier in de steigers. En ook dat is heel vroeg.

Dan kraken in 1973 Gemertse jongeren de meer dan 10 jaar met sloop bedreigde Latijnse School en vestigen daar Jongerensociëteit "De Rode Lantaarn" (het Gemerts 'Paradiso'). En –ge zult 't niet geloven– de krakers van toen, zitten er nog, dat wil zeggen de hoofdkrakers van toen zijn nu bestuursleden of zeer actieve leden van de daar gevestigde Gemertse heemkundekring. In 1976 wordt de benedenverdieping van die Latijnse School verbouwd tot gemeentearchief. Dr. Pirenne, rijksarchivaris in Noord-Brabant, komt speciaal naar Gemert om de loftrumpet te blazen over het gemeentebestuur dat hiertoe

Op 31 maart 1973 werd de bovenverdieping van de Latijnse School gekraakt en de lantaarn die burgemeester De Wit van het Hopveld liet ontvreemden rood geverfd. Na 5 dagen werden de krakers huurder!

heeft besloten. Geweldig vindt hij het, al moet hij wel zeggen, dat het archief van de Commanderie van de Duitse Orde in het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch zal blijven, want, zo licht hij toe, "dat archief is van nationaal belang". Meteen na alle openingsceremonies vraagt Pirenne of hij de aanwezige leden van de heemkundekring (informeel) nog iets mag zeggen. Het verbaast hem vervolgens, dat dat voor het merendeel de daar aanwezige langharigen blijken te zijn. Onwennig vertelt hij hen dat heemkundekringen zich niet bezig zouden moeten houden met historisch onderzoek, dat dat iets is voor wetenschappelijk onderlegde historici, en dat heemkringen zich naar zijn idee beter kunnen richten op het verzamelen van landbouwwerktuigen 'enzoo'. We hebben de raad van d'n doctor in de wind geslagen. Een jaar nadien brengen we nr. 1 uit in de reeks Bijdragen tot de Geschiedenis van Gemert. We

werken nu aan uitgave nr. 103, en brengen daarnaast vier keer per jaar ons tijdschrift Gemerts Heem op de markt. Full color, 160 pagina's, in omslagen ontworpen door Gemertse kunstenaars, in ruil voor een artikel bij de door hen ontworpen 'kappetunies'. En al jaren heeft onze ruim 800 leden tellende heemkundekring een convenant met de gemeente in zake de levering van bijstand aan het gemeentearchief. Zo'n 40 vrijwilligers zetten zich bij toerbeurt in als studiezaalbegeleider en helpen bij het digitaliseren van archieftoegangen. De kosten voor het archief vallen daardoor aanmerkelijk goedkoper uit in vergelijking met die van gemeenten aangesloten bij een streekarchief. Het rendement is bovendien veel hoger. Voor de gemeente ('alles bij de hand'), en voor het historisch onderzoek.

Efkes terug naar de textielweverij. In het laatste kwart van de twintigste eeuw vertrekt die uit bijna heel Nederland naar lagelonenlanden. Maarr niet uit Gemert. Oud-fabrikant Henri van den Acker ziet dat vijftig jaar geleden al aankomen. De weverijen van Twente en de Meierij fuseren en fuseren almaar groter en groter, maar vergeten te investeren in kwaliteit. Henri legt uit: "*as ge 'nen immer hêt mî skon watter en ge doet die baj 'nen immer mî vòl watter, dan kriede twaë ìmmers vòl watter...*". 'Textielfabriek Johan van den Acker' is nooit gefuseerd.

Een nieuw chapter: Wereldnieuws in 2001: Job Cohen sluit in Amsterdam een huwelijk tussen twee personen van hetzelfde geslacht. Nu 14 jaar later is het in tal van landen nagevolgd, maar toen was het heel bijzonder. Toch? Negen jaar eerder, in 1992, scoorde ons dorp al voorpagina's met een grote foto en een grote

Gemertenaren genieten primeur voor Zuid-Nederland

Erik en Frans geven elkaar het jawoord in eerste homohuwelijk

GEMERT - Erik van Halbeek en Frans Vermeulen zullen op dondag 13 september in het gemeentehuis van Gemert een homohuwelijk sluiten. Het is het tweede 'vener huwelijk' in Nederland en het eerste van Zuid-Nederland. De twee Gemertse dragelijk-oligomen maken gebruik van de mogelijkheid die de overheid hen biedt om, zoals dat in ambtelijke termen genoemd mag worden, een partnerschapsovereenkomst officieel in kanton te registreren.

Erik van Halbeek, geboren in Wallewijk, en Frans Vermeulen, Oudwijk, hebben elkaar 18 jaar geleden kennen en verleden oktober Erik 'omgezaitfeld' op elkaar. 'We zijn toen gaan samenwonen in Wallewijk, maar een paar jaar lang op een rekenschaarlijke manier geweest'. In 1977 hogen Erik en Frans een eigen zaak (afgevoerd) in Amsterdam. Hier zouden ze tot 1984 werken en beiden deden met gezamenlijke investies bezig aan die tijd.

Frans: 'Het was heel een fijne en drukke tijd maar onze winkel in Amsterdam-West werd met alle andere zaken daar, steeds onder overvolten en de zaken werden steeds agressiever. Toen Erik zelfs met een stuk werd overgenomen, was voor ons de zaak van'. Beiden besloten zich dan ook geen moment later in het droogstevakheid een aansluiting verhuizen voor een winkel in Gemert. In 1984 kopen ze in de Buis-

Erik van Halbeek en Frans Vermeulen.

(Foto: Eero Frans Heijmans)

Gemertenaren genieten primeur voor Zuid-Nederland kopt de 'Traverse' van 26 augustus 1992 en op 15 september daaraanvolgend is de opstap naar het gemeentehuis gevuld met rose ballonnen.

maar in Amsterdam zijn ze daar dan in elk geval, nog lang niet klaar voor... Eigenlijk wil ik nog veel meer vertellen maar ik mag 't half uur dat me gegeven is niet overschrijden en ik moet natuurlijk de vraag nog beantwoorden hoe Brabants de 'Rafelrand Gemert' nou eigenlijk is? Hartstikke! *Dè moete an minne praot ok hébbe kanne heure.* Hartstikke Brabants, en dāt ondanks het feit dat Gemert nooit bij 't hertogdom Brabant heeft gehoord. Nooit! In 1271 bevestigt hertog Jan in een indrukwekkende oorkonde dat hij in Gemert helemaal niks te zeggen heeft. In 't geweldige Oorkondenboek van Noord-Brabant is die

kop "Eerste homohuwelijk in Gemert." Nee, het is nog geen echt huwelijk, maar partnerregistratie die daarnaartoe de weg baant. De gemeente Gemert leent daartoe de trouwzaal en dé ambtenaar van de burgerlijke stand. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat Deventer en Oss daarmee trouwens nog net iets eerder zijn,

oorkonde opgenomen met de aantekening, dat d'n hertog daarbij wel als voorwaarde stelt dat Gemert alleen hem (en zijn navolgers) als 'voogd' mag kiezen. Maar dat 'voogd' zet iedereen op 't verkeerde been. Want 'advocatus' (de oorkonde is in het latijn) is hier door de historici van Pirrenne fout vertaald. Het moet zijn 'beschermer'

in plaats van 'voogd'. In hetzelfde tijdsbestek (twee maanden eerder), beveelt hertog Jan zich namelijk ook aan als 'advocatus' voor Luik en een paar jaar later voor Aken. Luik, Gemert, Aken, een *skon* trio waar d'n hertog helemaal niks te zeggen heeft, maar waarvoor hij wel op afroep, de beschermer wil zijn. Hertog Jan is een invloedrijk man, één der belangrijkste **Duitse** vorsten van het Heilige Roomse Rijk, altijd bezig

met het uitbreiden van zijn invloedssfeer.² Graag had ik dit alles ook Pirenne verteld, hij zou 't hebben gesnapt...

Ik schei er mee uit! Nog één opmerking: geschiedenis is nooit af. Bij dit verhaal, horen nog een paar honderd vette noten ter verantwoording en nadere toelichting, maar '*die moete vuralsnog tegoewd haawe*'.

Noten

1. De 'Dag van de Brabantse Volkscultuur' is een jaarlijkse bijeenkomst met een wisselend thema georganiseerd door het Samenwerkingsverband Volkscultuur (Leerstoel Cultuur in Brabant- Universiteit Tilburg, Brabants Heem, Erfgoed Brabant, Historische Ver. Brabant). De bijeenkomst vindt in 2015 - i.s.m. onze heemkundekring - op zaterdag 21 november plaats in het Boerenbondsmuseum met als thema '200 jaar Noord-Brabant. De rafelranden van de Brabantse identiteit'.
2. Hertog Jan treedt hier in de voetsporen van zijn overgrootvader hertog Hendrik van Brabant, stichter van 's-Hertogenbosch, die in 1198 in het Heilig Land als gekozen opperbevelhebber van alle daar aanwezige Duitse kruislegers aan de wieg staat van de Duitse ridderorde. NB Het was ook hertog Hendrik die in 1191 al het land van Herpen (later Land van Ravenstein) kocht, in 1232 stadsrechten verleende aan Eindhoven, Helmond en Oisterwijk en in feite gezien kan worden als de man die de grenzen van Noord-Brabant vormde .... Exclusief Gemert, dat wel!

De Bijzondere Vrijwillige landstorm

Inleiding

Nederland is in de Eerste Wereldoorlog veel ellende bespaard gebleven door aan haar neutraliteit vast te houden. Nadat de strijd was gestaakt en de geallieerden als overwinnaars uit de bus waren gekomen, bleef het in Europa nog lang heel onrustig. Met name de revolutie in Rusland boezemde angst in.

Een artikel uit de 'NRC' van vrijdag 29 november 1918 vertelt ons hoe de reeds afgetreden waarnemend gezant van de Nederlandsche regering in St. Petersburg (dhr. Oudendijk) "den laatsten tijd" ervaren heeft: *"Het resultaat van het nieuwe 'bevrijdende' regiem is dat tyrannie, wreedheid, omkooprij en ellende grooter zijn dan onder welk regiem ook, dat Rusland ooit heeft gekend. De nationale rijkdom, de welvaart, de toekomst van Rusland zijn door een klein aantal menschen willens en wetens, ja met de meeste geraffineerdheid en een verbijsterend doorzettingsvermogen vernietigd."* Daarnaast schreef hij ook over de onrust net over de grens bij Wesel, waar 'Spartakisten' in opstand waren gekomen. Het afzetten van de Duitse keizer speelde daarbij een grote rol. Maar ook in eigen land zouden de dagen van het Oranjehuis geteld zijn. Door de revolutiepoging van Troelstra was het ROODE GEVAAR plots heel dichtbij en zijn artikel diende dan ook mede als voorbeeld en als waarschuwing aan het Nederlandse volk... Ook in Gemert dreigde er gevaar zoals blijkt uit een artikel van 6 april 1919 in het Kerkklokje: *"In de Peel zeggen ze dat er geen God is zoo klaagd een moeder wier kind in de Peel werkt. En socialisten zouden daar ook al zijn, zei ze, maar*

dan moet er ook onzedelijkheid zijn als er geen geloof is. En dat eindigt met.....REVOLUTIE". Ook hier zou dus het zaad kiemen van wat revolutie heet, en aan werkgevers werd te verstaan gegeven dat zij hun mensen goed moeten betalen om zo toch vooral het 'Roode gevaar' in te dammen.

Op 11 november 1918 werd de wapenstilstand afgekondigd, de Duitse keizer kreeg asiel in Nederland en op dezelfde dag riep Pieter Jelle Troelstra, leider van de SDAP, dat de dagen van de monarchie in Nederland waren geteld. Verwarring alom en reden te meer voor Gerlacus van den Elsen om ook in Gemert te komen tot de oprichting van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm. Voordat het zover was werden alle georganiseerde boeren opgeroepen om mee naar Den Haag te gaan waar koningin Wilhelmina in een open koets door de stad werd gereden.¹ Om steun te betuigen aan het Koningshuis is in 1918 voor de eerste keer Koninginnedag gevierd, zoals valt te lezen in het Kerkklokje van november 1918:

"De heeren in Den Haag die door mobilisatie van alle katholieken de Revolutie hebben tegengehouden, hebben gevraagd om op Zondag 24 november een Koninginnefeest te houden. Er wordt een optocht georganiseerd waarin alle Katholieken en Gilden met hare vaandels worden verwacht. De volgorde van den stoet is: Baanderheeren te paard; De kleine tamboers; Burgerwacht; RK Werkliedenvereniging; Gilde van St. Joris; Harmonie; Gilde van St. Antonius; RK Middenstandsvereniging; RK Boerenbond;

Een anti-bolsjewisme affiche.

St. Lidwina; De Fransche jongens van het kasteel."

Ontstaan

De BVL had zijn wortels aan het begin van WO1 toen tijdens de mobilisatie velen zich meldden als vrijwilliger. Om de grote toeloop goed te regelen werd bij Koninklijk Besluit van 4 augustus 1914 de oprichting van de Vrijwillige Landstorm een feit.

Algemeen werd verwacht dat deze na de oorlog zou worden ontbonden maar twee weken voor het einde van de oorlog ontstond er een oproer onder de militairen in de legerplaats Harskamp. Deze gebeurtenis en het reeds aangehaalde

'Roode Gevaar' van Troelstra zorgden ervoor dat op 13 november 1918 de Vrijwillige Landstorm werd gemobiliseerd.² Interessant detail is dat niet de autoriteiten het initiatief hebben genomen. Enkele officieren hebben op eigen houtje gewapende militairen in burger geposteed bij de koninklijke stallen en bij Paleis Noordeinde. De regering riep soldaten die met verlof waren op om onder de wapenen te komen, maar anders dan in 1914 was er nu een binnenlandse vijand. Om deze onrust in eigen land te onderdrukken moest de regering kunnen rekenen op maatschappelijk draagvlak en niet alleen op het staand leger. Er was behoefte aan een blijvende afweerorganisatie en besloten werd de Vrijwillige Landstorm uit te breiden. Deze gedachte leidde op 22 mei 1919 tot de oprichting van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm.³ Onder het motto 'Als 't moet' werden negentien korpsen opgericht, verspreid over het hele land. Gemert maakte onderdeel uit van Landstormverband 'De Meierij'.

Bij de oprichting van de BVL was er gebrek aan vrijwel alles: kader, wapens en uitrusting. De vrijwilligers kwamen meestal op in burgerkleding en waren herkenbaar aan een oranje armband met het rijkswapen en soms een hoofddekseel. Als bewapening werd de M.95 met patroontas uitgereikt, evenals een oud model koppel met koppelplaat waarvan het embleem of regimentsnummer was verwijderd.⁴ Naast de verschillende Landstormverbanden waren er ook nog vier specifieke korpsen:

- 1) Korps Vaartuigendienst, de schepen hiervoor werden indien nodig gevorderd en de bemanning werd aangevuld bij de mobilisatie. De vrijwilligers bij dit Korps waren herkenbaar

aan speciale kraagdistinctieven in de vorm van een onklaar anker;

- 2) Korps Spoorwegdienst, hiervoor werden ook mensen aangesteld die reeds bij de NS werkten, herkenbaar aan een gevleugeld rad op de kraag, begin 20e eeuw was de trein de snelste manier van vervoer, zeker over een langere afstand;
- 3) Korps Motordienst, dit korps bestond uit motoren, auto's en vrachtwagens. De vrijwilligers van dit Korps waren herkenbaar aan een rad, een wiel van een automobiel op het uniform. In 1931 vierde de afdeling Venray van het Landstormverband Limburg zijn 10-jarig bestaan met een succesvolle afstandsrit door Midden- en Noord-Limburg. Hieraan namen 90 voertuigen deel, auto's en motoren;⁵

- 4) Korps Luchtwachtdienst. Deze dienst is na WO1 opgeheven maar werd al in 1921 heropgericht. De vrijwilligers bij dit Korps waren te herkennen aan de kijker op de kraag. Deze laatste dienst alsook het Korps Lucht-afweerdienst, herkenbaar aan de gekruiste kanonnen met propeller, hadden uitsluitend militaire taken.⁶

Gemert

Om het volk in Gemert warm te krijgen voor de BVL was er een bijeenkomst gepland op dinsdag 11 maart 1919 om zeven uur 's avonds in Café Cambrinus aan de Markt. Daar hield de commandant der Landstormcompagnie Helmond, reserve tweede luitenant F.J. Ten Cate, een lezing om militaire verlofgangers ertoe te bewegen zich aan te sluiten bij de BVL. Dat dit in eerste instantie nog niet het gewenste effect had blijkt uit een artikel van 27 april waarin de "Weleerwaarde pastoors" en ook de "Heeren Adviseurs van de Nederlandse RK Bond van Dienstplichtigen" en van de Standsorganisaties werd gevraagd om hun steun te verlenen aan het Militaire Gezag.⁷ Dienstplichtigen zonder mobilisatiebestemming konden als Buitengewoon Vrijwilliger onder de wapenen komen, om zo de

De vlag van de Gemertse afdeling van de BVL. Naast de landelijke leuze "Als 't Moet!" is op de vlag ook geborduurd SGIG dat staat voor "So Goet Is God" dat als inscriptie op de donjonpoort al in 1548 werd aangebracht. (PS: de vlag is in bewaring bij de heemkunde-kring)

binnenlandse rust en orde veilig te stellen. Dit was naast de militaire en specialistische taken die men binnen de Vrijwillige Landstorm reeds had, de derde uit te voeren taak, namelijk die van 'militaire bijstand'. In eerste instantie was de benaming 'Buitengewoon Vrijwilliger', vanaf 1920 'Bijzonder Vrijwilliger'.⁸

Naast de BVL die landelijk opereerde, was er ook een Burgerwacht die onder het gemeente-bestuur viel. Wel is het zo dat deze samen met omliggende gemeenten een kring vormden, de 'Vliegende Vendels' genaamd. Deze ondersteunden dan buiten de eigen gemeente de BVL.

Men kon kiezen voor Burgerwacht of Vrijwillige Landstorm. Bij de BVL zouden tijdens een mobilisatie de manschappen direct onder commando komen bij het Militaire Gezag.

Dat ook in Gemert er een actieve afdeling is geweest moge blijken uit het feit dat de Burgerwacht samen met de BVL in 1921 een aanvraag heeft gedaan voor een schietbaan. Deze zou komen te liggen aan De Bleek in De Mortel. Het ging niet door, omdat de Inspecteur der Bur-

gerwachten en de Inspecteur van de Vrijwillige Landstorm dit niet nodig achtten. In een advies aan de burgemeester van Gemert staat, dat men in Boekel kon gaan schieten, waar al een schietbaan was aangelegd. Wilde de afdeling toch een eigen schietbaan dan moest men zelf voor de kosten opdraaien.⁹

In de kring 's-Hertogenbosch vormde zich begin twintiger jaren een comité, dat zich ten doel stelde het Mobilisatie-herinneringskruis mét certificaat waar nodig plechtig uit te reiken. De miliciens, brandweerman of landstormer, die hiervoor in aanmerking wilde komen diende zich te melden op het gemeentehuis onder overlegging van het zakboekje of enig ander bewijsstuk. Het ging in Gemert om 56 personen die hiervoor een onderscheiding kregen.¹⁰

In de periode 1920-1936 is de BVL niet gemoobiliseerd. Wel werden de normale activiteiten ontplooid, zoals schietwedstrijden in de zomer en huishoudelijke vergaderingen in de winter. Militaire oefeningen werden er niet gehouden maar de schietwedstrijden werden wel druk

bezoekt. Dit moge blijken uit de artikelen in het Landstormblad wat een aantal keren per jaar verscheen. Begin jaren twintig verschenen er in dit blad artikelen over schietwedstrijden die goed bezocht werden, er waren rond de 100 leden waarvan er hier in Gemert zeker de helft regelmatig een wedstrijd bezochten. Onder andere in Oeffelt waar men de 1e prijs behaalde. Verder was er in februari elk jaar een 'Prijsuitdeeling' met Brabantse koffietafel. De schutters werden ingedeeld in drie klassen, Scherpschutters, 1e en 2e klasse.

Scherpschutters: 1) W. vd. Pol, 2) P. vd. Vossen-berg; Schutters 1e klasse: 1) A. v. Zeeland, 2) W. Selten; Schutters 2e klasse: 1) J. Martens, 2) A. vd. Ven.¹¹

Uit een artikel in het Kerkklokje van zeven november 1929 blijkt dat ook de gemeente zijn steentje bijdraagt, de afdeling krijgt een subsidie van 20 gulden. Plaatselijk leider is op dat moment J. v. Lieshout uit de Molenstraat, tevens aannemer. Voor het verkrijgen van subsidie doet hij een dringend beroep op de gemeente en schrijft: *"Het is geworden een betrouwbare weer-macht in de uren van gevaar en een preventieve kracht tegen alle pogingen van geweldadigen ommekeer in ons staatkundig, maatschappelijk en godsdienstig zedelijk leven."* Het betreft dus duidelijk meer dan alleen een militaire macht; ook politiek en maatschappelijk speelt de BVL een belangrijke rol.

Ook op Handel werd er in die jaren door de BVL geschoten, voorafgaand een vaandeloptocht en vervolgens een schietconours op drie zondagen in augustus, op het terrein van P. v.d. Vossen-berg aan het Mariahofke.¹²

In de jaren dertig bleef de afdeling zeer actief afgaande op het aantal leden wat rond de 90

schommelde, waarvan er 60 à 70 regelmatig een schietwedstrijd bezoeken. In 1930 kreeg de afdeling extra subsidie van 5 gulden om deel te kunnen nemen aan de Landdag in Oister-wijk. Het programma van die dag bestond uit schietwedstrijden, een defilé, toespraken, en een demonstratie van een rijvereniging. Vervol-gens vond de prijsuitdeling plaats en was er nog een openluchtspel, gespeeld door een Oister-wijkse theatervereniging. Nog steeds werd er op gehamerd dat vanwege de kameraadschap en broederschap het belangrijk was om deze dagen te bezoeken. Een andere achterliggende bedoe-ling was om de socialistische en communistische propaganda tegen te gaan en daarom mocht ook geen Landstormer, laks zijn en thuisblij-ven.¹³ In de Vaandelwedstrijd bemachtigde de afdeling Bakel-Milheeze de eerste plaats.¹⁴ Dit vaandel is heden ten dage nog altijd te bewon-deren in het privé-museum van Frits Duinkerke te Bergen op Zoom.¹⁵ Er was ook elk jaar een aan-was van ongeveer tien personen. Alle personen die in aanmerking kwamen voor de BVL werden thuis bezocht. Officieel werden ze vrijwillig lid, maar je kunt je afvragen in welke mate dit ook werkelijk zo was.¹⁶

De afdeling Gemert organiseerde schietwed-strijden zoals blijkt uit de vergunning die de gemeente daartoe verleende op 17 juli 1936.¹⁷ Deze wedstrijd, *'opgeluisterd met grammop-hoonmuziek'* werd gehouden op het terrein achter de Boerenbond op 19, 25 en 26 juli. Drie regels dienden in acht te worden genomen:

- 1) Niemand dan de schutter mag in de onveilige zone;
- 2) Tijdens het schieten moet de onveilige zone aangegeven worden met op elke hoek een rode vlag;

Landstormers in de luchtafweer en luchtwachtdienst

3) ?Kinderen mogen niet bij de wedstrijd aanwezig zijn.

Voor deze driedaagse schietwedstrijd kreeg men 5 gulden subsidie voor de aanschaf van medailles. Het betrof hier een wedstrijd voor de kring Helmond en daarom werden van dertien omliggende dorpen de Landstormers uitgenodigd. Voor hen was de wedstrijd gratis. Ze schoten zowel als individuen als in een korps. Tegelijkertijd was er een wedstrijd voor zowel dames als heren afzonderlijk met de luchtbuik. Voor die tijd best bijzonder.¹⁸ Dat vrouwen ook een rol speelden in de BVL blijkt uit het feit dat er in 1924 maar liefst 64 vrouwen lid waren. Ze waren werkzaam in ondersteunende functies als chauffeuse, verplegend personeel of kokkin.¹⁹ Op 19 december 1938 wordt er voor de tweede keer een vergunning aangevraagd voor een schietbaan met clubgebouw. Ook dit is niet gehonoreerd. Wel ontving de 90 leden tellende afdeling van de BVL een subsidie van 15 gulden per jaar.²⁰

De sterkte van de Nederlandse BVL bedroeg op 1 maart 1923 ruim 46.000 manschappen. In 1939, net voor de Tweede Wereldoorlog, was dat aantal opgelopen tot 90.000. Landstorm-

verband 'De Meierij' waar Gemert onder viel is in die jaren gegroeid van 8.000 naar 12.000 en is dan veruit het grootste wat betreft het aantal manschappen.

Met name de Luchtwachtdienst heeft nog verschillende keren geoefend in het herkennen en doorgeven van vliegtuigen. In de meidagen van 1940 heeft de Luchtwachtdienst wel degelijk van zich doen spreken en zijn er als gevolg daarvan 276 Duitse vliegtuigen neergeschoten.²¹ Het verliespercentage was dusdanig dat het verlies aan transportcapaciteit zich nog jaren heeft doen voelen, aldus de Duitse generaal Spreidel.²²

In 1940 zijn er, verspreid over het hele land, ruim 40.000 landstormers gemobiliseerd. Een onbekend aantal is gesneuveld. Verder blijkt uit archiefstukken dat er zeker 20 Landstormers een onderscheiding kregen voor dapperheid.²³ De vrijwilligers van de Luchtwachtdienst hebben zich teruggetrokken en zijn via Zeeuws-Vlaanderen in Duinkerken beland. Op 20 mei zijn daar 1435 Nederlandse militairen, waaronder 135 Brabanders, inclusief Luchtwachters, vertrokken met "de Pavon", een Frans stoomschip richting Engeland. Maar helaas kregen de Duitsers het

schip in het vizier en bij het bombardement verloren zeker zeventig opvarenden het leven, waaronder ook enkele vrijwilligers uit Helmond.²⁴ Alle gesneuvelde Landstormers worden nog elk jaar herdacht op de Grebbeberg, waar op 4 augustus 2014 het nieuwe monument met de BVL-slogan 'Als 't moet' is onthuld.²⁵

De BVL is in oktober 1940 opgeheven door de bezetter. Na de oorlog kwam men al snel tot de conclusie dat reserve-eenheden nog steeds noodzakelijk waren. In 1948 is toen gekozen voor de Nationale Reserve, een andere naam,

maar nog steeds met dezelfde strekking, 'naast burger ook soldaat'. Heden ten dage is de Nationale Reserve op allerlei vlakken actief met name bewaking maar ook bij uitzonderlijke gebeurtenissen of bij oplopende internationale spanningen. Daarnaast kan men op eigen verzoek ook op missie naar conflictgebieden. Zo blijkt dat de rol van de Nationale Reserve nog altijd niet is uitgespeeld. Ook in Gemert zijn heden ten dage nog altijd Gemertenaren lid van de Nationale Reserve.

Noten

1. A.Otten, Anekdotisch Bankboek – Van halve cent tot Gemertse gulden, Gemert, p.20-21.
2. November Romeo – jubileumuitgave 1914-2014 (Korpsmagazine), nov. 2014, p.9.
- 3-4. idem, p.8; idem, p.27.
5. Landstormblad, mei 1931.
6. November Romeo – jubileumuitgave 1914-2014 (Korpsmagazine), 2014, p.13-17.
7. Gemertse Kerkklokjes, 1919/1920.
8. November Romeo – jubileumuitgave 1914-2014 (Korpsmagazine), 2014, p.7.
9. Brief No. 215 B 13-9-1921 [GAG003].
10. Brief Gemeente Gemert 15 Juli 1925 [GAG003 4928].
11. Edities Landstormblad 1920-1936 Frits Duinkerke.
12. Gemeentearchief Gemert-Bakel [GAG]-Collectie Gemertana CG 008817.
13. Affiche Landdag Oisterwijk 30/8/1930 [GAG004 1433].
14. Bron: Landstormblad september 1930.
15. Bron: In Brabant, 2 juni 2014, p.62.
16. Brief van J. v. Lieshout aan gemeente Gemert waarin hij verzoekt om de lijst van personen die voor de BVL in aanmerking komen. [GAG004 1433].
17. GAG004 1433.
18. Artikel in De Zuid-Willemsvaart [ZWW], 18 Juli 1936.
19. 100 jaar Korps Nationale Reserve, 2014, p.15.
20. GAG004 1433.
21. Bron: Ruud Wildekamp, lid Documentatiegroep Volkel.
- 22-23. 100 jaar Korps Nationale Reserve, 2014, p.25; idem p.5.
24. Artikel Landstorm Luchtwachtdienst, Ruud Wildekamp, lid Documentatiegroep Volkel.
25. 100 jaar Korps Nationale Reserve, 2014, p. 86-87.

Met dank aan Frits Duinkerke en Ruud Wildekamp.

Toon de Mikker in d'n optocht

Al vijfenvijftig jaar trekt de Carnavalsoptocht door de Gemertse straten. Een bonte stoet van wagens, groepen en vele enkelingen. De Gemertse optocht staat dan ook bekend als een ludieke optocht met een paar grote wagens en met veel duo's en enkelingen, die meedoen met allerlei bijzondere creaties.

Onze vadder, rasechte Gemertenaar Toon de Mikker, was jarenlang één van die mensen die altijd aanwezig waren. Één van de allereerste keren dat hij meedeed was onder de vlag van wandelvereniging ZUTH in de groep Charlie Chaplins. Met het masker achter op het hoofd leek het er op, of de hele groep de hele route achteruitliep. In de jaren daarna maakte hij deel uit van de Soikerijteulers en van de groep Janssen, met het motto (hoe kan het ook anders) *"in den hemel is geen bier, daarom drinken wij het hier"*. Ik mocht als puber mee als Petrus, die vanuit de hemel moest toezien, hoe zij dronken.

Het maakte Toon niet uit of hij alleen, met zijn tweeën, met de familie of met een hele groep mee moest doen, maar zonder hem ging het niet door. Thuis aan de keukentafel werd vaak het idee geboren. Er werd met zijn allen over gepraat als er iemand een idee had en Toon besliste dan wel wat het werd. Vaak moest zondags 's-morgens nog het een en ander in elkaar

getimmerd worden, of het bordje met de tekst nog geschilderd worden. In d'n optocht was de verf meestal nog nat.

Een van zijn meest bekende creaties was Monalisa of eigenlijk Tonalisa. Op een karretje gezeten, en door mijn zus aangeduwd, hield hij een schilderijlijst in de hand en hij droeg een zwarte pruik met lange haren. In het begin van de optocht keek hij nog serieus door de lijst, maar na enkele bochten al bemerkend dat hij succes had, begon hij steeds meer gekke bekken te trekken. De teneur was gezet. Een ander jaar had hij de creatie van *"Ik Jan Cremer"*. Jan Cremer was een schrijver van seksistische boeken. Toon ging weer op een karretje zitten, maar nu als Jan Cremer, net als hij motorfanaat, in een leren motorpak naaiend achter een naaimachine. Een ander jaar liep hij met een stok van 6 meter hoog door de straten. Bovenin de stok had hij een vuilniszak vastgebonden met als tekst *"ze skuppe meen nie tigge minne zak"*. Een volgende keer ging hij als rijke 'stinker' zittend op een toilet met heel veel geld. In 1992, toen ik zelf Prins van Gemert mocht zijn, liep 'onze vadder' voor de Prinsenwagen uit, met alleen maar een bordje *"ik heb de Prins gemaakt!"*

Zo maakte Toon er elk jaar een feest van. In één van die jaren had hij een kooi gemaakt op een kar. De kinderen uit de buurt hadden gevraagd of ze met Toon op maandag mee mochten lopen. Dat werd afgesproken, maar Toon vergat de hele afspraak. Op woensdag zeiden de kinderen tegen Toon *"je bent vergeten ons met de kar mee*

te nemen." "Geen punt," zei Toon en ging vervolgens met alle kinderen uit de buurt verkleedt alle cafés af. Al het personeel was bezig met een

grote schoonmaakbeurt, maar Toon nam overal een pilsje en de kinderen kregen limonades of een chocolade. Een extra dag Carnaval dus.

Toon als prinsverwekker, als Mona Lisa en als rijke stinker.

Uit het oud-rechterlijk archief van Gemert

Ook na het uitkomen van de zesdelige serie tèsbuukskes 'Tussen herberg en hoogmis' - de honderdste uitgave van onze heemkundekring - komt Simon in de dossiers van het civiel-crimineel archief nog heel veel voorvallen en wetenswaardigheden tegen die niet aan uw aandacht mogen ontsnappen (Red.).

1716

Tien uur boven Wesel

De gedetineerde, gevraagd naar haar naam, zegt Grietje Eijberts te heten. Ze is 34 jaar en geboortig uit het echtelijk bed van Eijbert Guldenarm en Merike Fransen te Enkhuizen. Vader was bierdrager en moeder naaister. Grietje is twee keer getrouwd geweest en na de dood van haar laatste man is zij op Sint Petrus-en-Paulusdag laatstleden in Kieldregh getrouwd met Gerard Hulsman, die nu ook hier op het kasteel gevangen zit.

'Kieldregh?'

'Ja, dat ligt vier uur boven Antwerpen.'

Heeft zij voorleden zaterdag niet gelogeed bij Jan Aert Lenten en diens vrouw Lijs en hebben Grietje en haar man daar niet vertoeft tot maandag, ondanks het feit dat de drie bewoners van het huis dat niet wilden? Grietje zegt dat de bewoners wél ingestemd hebben met hun verblijf en dat ze zelfs nog garen heeft gekregen om voor de jonge vrouw kousen te breien. De laatste keer dat Grietje echt ergens heeft gewoond, was zij nog weduwe en dat was in Deurne ten huize van Jenneke Vorsters, alwaar zij met breien

in haar onderhoud voorzag. Daarvoor heeft ze een paar jaar in Maastricht gewoond, bij Joseph in de Roode Poort, in de Raemstraat.

De andere gedetineerde verklaart inderdaad Gerard Hulsman te heten. Hij is 32 jaar oud en zijn ouders wonen op een grote pachthoeve, tien uur boven Wesel. Gerard heeft negen jaar gediend in het regiment van Heijde ten dienste van de koning van Pruisen. Vanaf 10 september 1714, toen hij afzwaaide, is hij bij zijn moeder geweest, en daarna in het dorp Herssvelt in de Betoo. Daar heeft hij een winter lang gediend bij Hendrik Wouters op de Maesacker. Van daar is hij naar Zeeland gereisd.

'Tot Tournoise. Ik heb daar aan de dijk gewerkt bij Gerit de Jager van Middelburgh, vier weken lang. Daarna ben ik naar het Sticht in Utrecht gegaan, toen een hele winter gedorst in Brunck en van daar naar Kieldregh, waar ik Grietje tegenkwam.'

'Waar heb je die mooie overrock gekocht?'

'Boven Uden over de heide, bij een vrouw wier man onlangs is overleden. Voor zes schellingen.'

Afwisseling, avontuur, onbekende plaatsen, een romantische ontmoeting in Kieldrecht en nu samen in de kerker van het Gemerts kasteel. Ik vond dat ik deze curricula vitae met u moest delen.

1724

Effen wel of evenwel

Anderhalf jaar geleden werd vorster Rogier Tutelers naar Arnoldus Deckers gestuurd, maar die was absent. Tegen diens huisvrouw zei de vorster dat haar man binnen drie dagen moest

komen voldoen aan een hem opgelegd vonnis. Of het aan de vrouw of aan Arnoldus lag? Feit is dat Tutelers vier keer terug moest met dezelfde boodschap, op 4 maart, 30 april, 26 en 31 mei 1723. Het is de vraag of er een oorzakelijk verband bestaat tussen deze vermoeiende exercities en de mededeling die de nieuwe vorster Arnoldus Stevens heden doet.
'Rogier Tutelers is overleden en nu ben ik naar

Een apart mannetje in de beeldentuin van Jos Rooijackers. Of is het toch een vrouwtje?

uw huis gekomen om panden aan te wijzen.'
 Arnoldus geeft een antwoord dat net zo goed oprecht als sarcastisch bedoeld kan zijn.
'Dat de drossaard komt, ik zal hem nog helpen alles op de karre te leggen.'
 Z'n vrouwke is duidelijker.

'Dat hij maar komt, ik zal hem met stukken zo lang naar zijn kop werpen als ik nog stukken in huis heb, al zoude ik voor mijn deur moeten worden opgehangen. Ik zoude het wel effen wel doen!'

Nog los van de toch wel schokkende bedreiging aan het adres van een overheidsdienaar, zadelt dit pittig wijfke ons op met meerdere vraagtekens. "Ik zou het wel effen wel doen."

Bedoelt zij dat zij in een handomdraai haar hele interieur naar de schout zal werpen? En zegt dat dan iets over de omvang van haar interieur of over de weerbaarheid van de schout? Bedoelt zij dat zij zonder enige verandering in haar gemoedstoestand en zonder angst voor de gevolgen diverse meubelstukken, ook de staande klok, naar de schout zal gooien? Of wil zij ons zeggen dat zij de poging tot molestatie evenwel gaat doen, in de betekenis van echter, nochtans, niettemin?

Terwijl wij over deze materie nadenken, zullen wij misschien ook nog van alles moeten ontwijken. Blijf attent!

1731

Ziedend

Gemertenaar Adam Blanckart heeft zich bezondigd aan het crimèn van valsemunterij.

'En dus van gekwetste Majesteit.'

Daarom refereert de schout van Gemert aan de *requisitoriale* brieven van Zijne Keizerlijke en Katholieke Majesteits soevereine Raad van het

Kromme Toren van Patrick.

vorstendom Gelre te Roermond en spreekt - als hij zo vrij mag zijn - z'n verbazing uit over het feit dat Adam bij vonnis slechts tot een verbanning van drie jaar en tot betaling van de proceskosten is veroordeeld, terwijl de moeder en stiefvader van Adam te Keulen met het zwaard zijn geëxecuteerd.

'En anderen zijn te Roermond met ziedende olie van het leven ter dood gebracht.'

Maar waar de schout zélf ziedend om is: Adam, die zijn verbanning uitzit in het verre Beek en Donk, heeft zelfs de proceskosten niet betaald en is uit kwaadwilligheid in gebreke gebleven. De

libel van kosten is nu, na raadpleging van onafhankelijke rechtsgeleerden, overhandigd aan de griffier en secretaris der stad 's-Hertogenbosch. Met name de Gemertse schepenen verhinderen tot nu toe elke oplossing en weigeren zelfs, hoewel dat een redelijke en billijke regeling zou zijn, éénderde van de kosten op zich te nemen, terwijl zij juist degenen zijn die door het inwinnen van allerlei adviezen de kosten hoog hebben opgedreven.

'Ook verhinderen zij mij Blanckart daarvoor te kunnen executeren in zoverre hij in bonis is.'

En ook al bedoelt de schout met dít werkwoord executeren dat hij Adam wil kunnen dwingen de proceskosten te betalen, je voelt aan alles dat zijn gemoedstoestand ermee gebaat zou zijn als hij Adam écht zou kunnen executeren.

U noemt die aanname een vrije interpretatie? Ik noem het invoelend vermogen.

1737

Pakkendragersfamilie

Gerechtsbode Gerit van Riet uit Asten wil zijn naam toch wel heel graag gezuiverd zien. Hij roept daartoe de gebroeders Vercamp uit het graafschap Lingen naar Gemert. In die neutrale heerlijkheid komt een getuigenis extra objectief over. Eijbert Vercamp woont in Beesten, Jeurie en Geerit Vercamp hebben een huis in Schaep, en ze zijn alle drie pakkendrager van beroep. Hun getuigenis gaat over Hendrik Willemaers, ook al pakkendrager en schoonzoon van Geerit Vercamp.

'Het verhaal wordt verteld dat deze Hendrik ten huize van Gerit van Riet in Asten is vermoord en kapot gemaakt, en in diens hof is begraven.'

De gebroeders Vercamp maken dikwijls mee dat

ze hun pakjes niet meer voor het donker kunnen afleveren. Of Schaep en Beesten zijn die dag niet meer haalbaar. Daarom overnachten ze regelmatig in Asten, in het huis van Gerit. Gebroederlijk roemen zij de daar genoten gastvrijheid. *'We hebben van Gerit en zijn familie en vrouw alleen maar beleefdheid ondervonden.'*

Schoonvader Geerit Vercamp weet dat zijn schoonzoon ook vaak bij Gerit logeerde, en de vrouw van Hendrik Willemaers heeft pas nog bevestigd dat hij eveneens alleen maar beleefdheid en weldadigheid heeft ondervonden van de Van Rietjes. En de gebroeders hebben Hendrik trouwens drie weken geleden nog gezien, in leven. Maar ja, drie weken is een lange tijd, en de dood komt soms snel ...

Kijk, dan is het toch mooi dat Hendrik zelf komt binnenwandelen. Hij vertelt de Gemertse schepenen dat hij in huize Van Riet uitsluitend op een prettige manier heeft gelogeed, zonder vermoord of kapot gemaakt te zijn. Onweerlegbaar, deze getuigenis. Daar kan ik tenminste iets mee. U ook? De pakkendragersfamilie blijkt geheel intact en Gerit van Riet is van alle smetten vrij.

Kacheltje op poten.

Bronnen:

Tien uur boven Wesel: R267, blz. 18.

Effen wel of evenwel: R267, blz. 18.

Ziedend: R272, blz. 20.

Pakkendragersfamilie: R267, blz. 26.

Halloween oftewel Allerheiligenavond

Ad Otten

Wil je vandaag-de-dag bij de tijd zijn dan moet je (ook) Halloween een warm hart toedragen. De jeugd is er in elk geval weg van. Overgewaaid uit Amerika? Ja en nee. Het is namelijk in het verre verleden eerst vanuit 'Keltisch' Europa (voornamelijk Ierland, Groot-Brittannië) daar in Amerika aangewaaid. In de Keltische kalender (ooit ook in onze streken) was 31 oktober oudjaar en 1 november nieuwjaar. Kelten 'geloofden' dat dan de geesten van de gestorvenen van het afgelopen jaar terugkwamen om te proberen een levend lichaam in bezit te nemen. Om die geesten af te weren werden maskers gedragen en wapende men zich met vuur in lantaarns. Eeuwen en eeuwen geleden zou 't ook christe-

lijk gebruik zijn geweest om op Allerzielendag (2 november) in lompen gehuld te bedelen om zogeheten zielencake (brood met krenten). Voor elke snee moest dan wel een gebedje worden opgezegd voor de dode verwanten van de schenker om daarmee hun verblijf in het vagevuur te bekorten en de opname in de hemel te bespoedigen... Welnee Halloween is ons helemaal niet zo vreemd. Op Allerheiligenavond j.l. vierde zelfs onzen ouwe getrouwe drumknaauwer op 't Ridderplein 't feestje mee. En wat hij nog nooit had meegemaakt: nu klommen jolige kinderen bij hem op de sokkel op 'm nota bene te kussen. Skon toch? Kijk maar naar bijgaande foto's. Andere Tijden!

De legende van de kaartridder

Jan Timmers

In Heppeneert bij Maaseik speelt de legende van de Kaartridder. Riddart, de bewoner van kasteel Borckhoff, raakt na de vroegtijdige dood

van zijn vrouw aan het kaartspel verslaafd en verspeelt al zijn geld. Door zijn ziel aan de duivel te verkopen kan hij nog zeven jaar in weelde leven. Na die zeven jaren vertrekt hij te paard naar het zogenaamde Duivelsbruggetje, waar de duivel hem opwacht om zijn ziel op te eisen. Hij bad echter tot Sint Gertrudis die ongemerkt achter de rug van de ridder meereed en de duivel op de vlucht dreef. Riddart keert daarna berouwvol naar zijn kasteel terug en leeft voortaan in soberheid. Na zijn dood wordt hij op het kerkhof van Heppeneert begraven. De grafsteen,

waarop harten en ruiten waren afgebeeld, werd ingemetseld in de muur van de kerk.

Tot zover de legende van de Kaartridder van Heppeneert heel kort samengevat. Maar wat heeft dat nu met Gemert te maken? Dat wordt pas duidelijk als we de steen bekijken die is ingemetseld in de kerkmuur van Heppeneert. Op die steen staan twee afbeeldingen. Op het eerste gezicht lijken er inderdaad harten en ruiten afgebeeld te zijn, zoals we die kennen op speelkaarten. Het verhaal gaat dat het een deel van een oude grafsteen is, van een ridder dus. De ingemetselde steen heeft kennelijk tot de verbeelding gesproken en heeft geleid tot de legende van de Kaartridder, die nogal creatief de naam Riddart kreeg en die verslaafd zou zijn aan het kaartspel.

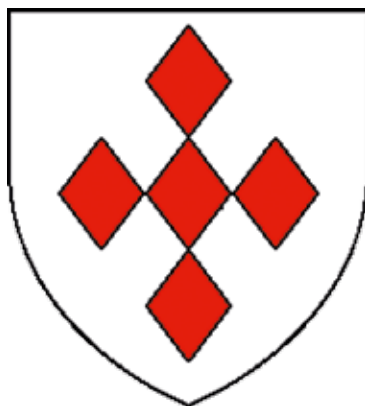
Nadere beschouwing van de steen leert ons dat het om twee heraldische wapens gaat. Als het inderdaad om een grafsteen gaat zullen dat wapens zijn die iets met de overledene te maken hebben. Twee wapens kunnen wijzen op een echtpaar dat daar begraven ligt, maar het is ook mogelijk dat er aanvankelijk meer wapens op de grafsteen voorkwamen. Het gaat immers om een fragment van de grafsteen. Vaak gaat het dan om wapens van de voorouders van de overledene. Het rechterwapen bevat vier ruiten. Dat wapen herkennen we als wapen van de voormalige Heren van Kessel. Het linkerwapen komt bij

Gemertenaren ook bekend voor. Het zijn geen drie harten, maar het zijn drie plompenbladen en dat is het wapen van de adellijke familie Van Gemert. Van de Diederikken dus.

De grafsteen van de Kaartridder roept dan ook meteen de vraag op hoe dat Gemertse wapen in Heppeneert terecht komt. Er is een mogelijke verklaring. We weten immers dat in het begin

van de 15de eeuw een Diederik van Gemert schout was in Maaseik en Heppeneert is een buurtschap van Maaseik. Zou het wapen in de kerkmuur van Heppeneert van Diederik van Gemert zijn? Was hij getrouwd met een freule Van Kessel? Heette de Kaartridder Diederik in plaats van Riddart?

Het zou zo maar kunnen.

Uitgave, december 2015 - ISSN: 0166-2473

Gemerts Heem tijdschrift met artikelen op het gebied van geschiedenis, archeologie, genealogie, dialect, e.a. van de voormalige gemeente Gemert.

Abonnement € 25,- per jaar (tevens lidmaatschap heemkundekring)
Postadres Pandelaar 95, 5421 NG Gemert
Betalingen Op Rabobank Gemert NL54 RABO 0116 1972 26 t.n.v. Heemkundekring De Kommanderij Gemert, onder vermelding van "contributie"
Voor buitenlandse leden IBAN: NL54RABO0116197226 BIC: RABONL2U.
Website www.heemkundekringgemert.nl
Redactie Ad Otten, Kromstraat 6, 5421 XZ Gemert
Rob de Haas, Grootmeestersstraat 29, 5421 KK Gemert
Ton Thelen, Hezelaar 2, 5422 BX Gemert
Jan Timmers, Kromstraat 1, 5421 XZ Gemert
Wim Vos, Louis Couperusstr. 17, 5421 RH Gemert
Simon van Wetten, Kruiseind 22, 5421 ND Gemert
Redactieadres Ad Otten, Kromstraat 6, 5421 XZ Gemert
e-mail: adottengemert@live.nl

Overname artikelen toegestaan, mits bronvermelding

